

Διὰ τῆς θετικοποιήσεως τῆς κοινωνιολογίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θὰ ἐδημιουργεῖτο, κατὰ τὸν *Comte*, ἡ μόνη σταθερὰ βᾶσις πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς κοινωνίας¹. Τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του ἐθεώρει οὗτος μαστιζομένην ὑπὸ κρίσεως βαρυτάτης, τῆς ὁποίας τὴν ὕπαρξιν ἀπέδιδεν εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν πνευματικὴν ἀναρχίαν². Ὁ *Comte* ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν «πᾶς κοινωνικὸς μηχανισμὸς βασιζέται τελικῶς ἐπὶ ἰδεῶν»³. Ἡ ἐποχὴ του, μὴ ἔχουσα ὀλοκληρώσει τὴν θετικὴν αἰσθολογίαν, ἀλλὰ ταλαντευομένη ἀκόμη μεταξὺ αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς θεολογικῆς καὶ μεταφυσικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου, κατείχετο ὑπὸ πνευματικῆς ἀναρχίας, ἡ ὁποία ἦτο προωρισμένη νὰ τερματισθῇ διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας⁴. Δι' αὐτῆς θὰ ἐπετυγχάνετο ὁ θριάμβος τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τοῦ θριάμβου τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θ' ἀπεκαθίστατο ἡ τάξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ⁵.

34.—¹ Ἀς ἐξετάσωμεν ἤδη, πῶς ἐννοεῖ ὁ *Comte* τὴν θετικοποίησιν τῆς κοινωνιολογίας καὶ ἐπὶ τίνων ἐπιχειρημάτων βασιζέει οὗτος γενικῶς τὴν περὶ ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας θεωρίαν αὐτοῦ:

Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη ἀπαρτίζεται, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπλὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν, κατὰ τῆς ὁποίας στρέφεται ὁ *Comte* ἐξ ἴσου ὡς καὶ κατὰ τοῦ «μυστικισμοῦ», ἐκ νόμων καὶ οὐχὶ ἐκ πραγματικῶν γεγονότων, ἂν καὶ τὰ γεγονότα ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖον στήριγμα τῶν νόμων⁶. Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας συνίσταται «ἀναγκαιῶς» εἰς τὴν «διαρκῆ ὑποταγὴν ἀπάντων τῶν φαινομένων, ἀνοργάνων καὶ ὀργανικῶν, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν, ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν, ὑπὸ νόμους αὐστηρῶς ἀμεταβλήτους», ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα πρόβλεψις τοῦ μέλλοντος θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ

¹ *Comte*, op. cit. I, σ. 26.

² *Comte*, op. cit., I, σ. 26.

³ *Comte*, op. cit. I, σ. 26.

⁴ *Comte*, op. cit., σ. 27.

⁵ *Comte*, op. cit., σ. 28.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 425.—Πρὸς στυτικῶς καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἀπλοῦ ἐμπειρισμοῦ διδασκόμενα ἐν: op. cit., IV, σ. 219.

πραγματική ἐπιστήμη θὰ ἔμενε προσκεκολλημένη εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀπλοῦ καὶ ἀκάρπου ἐμπειρισμοῦ¹.

Ἴδου λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ *Comte*: ἡ γνῶσις χάριν τῆς προγνώσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτηρίσαμεν ἤδη ὡς τὴν βᾶσιν, ἐξ ἧς ὠρμήθη ἡ διδασκαλία τοῦ *St. Simon*, ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς ἅπαντα τὰ φαινόμενα, ἀπὸ τῶν ἀστρονομικῶν μέχρι τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀνακαλυπτομένων ἀπολύτων φυσικῶν νόμων, εἰς πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος. Ἡ δυνατότης τῆς προβλέψεως ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ρητῶς δηλοῖ ὁ *Comte*, ὅτι ἡ θετικοποίησις τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἐπιτευχθῆ ἴσον, ἐὰν ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἡ τὸ ἀλάνθαστον «κριτήριον τῆς ἐπιστημονικῆς θετικότητος» ἀποτελοῦσα «ἀρχὴ τῆς λογικῆς προγνώσεως»². Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς προγνώσεως ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων προσκρούει καὶ κατὰ τὸν *Comte* ἐπὶ δυσχερειῶν. Ὅσον πολυπλοκώτερα τὰ φαινόμενα, τόσο περισσότερο εἶναι τροποποιήσιμα. Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι, κατὰ τὸν *Comte*, — ὡς εἰδικῶς θὰ ἀναπτύξωμεν ἐν τῇ 38^ῃ παραγράφῳ, ἐν ἣ θὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῆς ὑφισταμένης κατ' αὐτὸν ἱεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν —, τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φαινομένων. Ὡς ἐκ τούτου ὑπόκεινται ταῦτα περισσότερο παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων³. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν διέπονται ὑπὸ νόμων φυσικῶν. Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα — καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ *Comte* ὡς τὴν θεμελιώδη βᾶσιν τῆς κοινωνιολογίας του — δέον νὰ θεωρηθῶσιν «ὡς ἀναποτρέπτως ὑποτεταγμένα ὑπὸ ἀληθεῖς φυσικοὺς νόμους», καὶ δὴ νόμους ἐπιτρέποντας τὴν πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος⁴. Τὸ ὅτι ὑπόκεινται περισσότερο παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανό-

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 430.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 164.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 160 καὶ 206.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 167.

τητα τροποποιήσεων δὲν σημαίνει ἄρσιν τῆς διεπούσης αὐτὰ φυσικῆς νομοτελείας. Ἡ πιθανότης τροποποιήσεων, ὀφειλομένη εἰς τὴν πολυπλοκὸν φύσιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δὲν θίγει τὴν θεμελιώδη ὑπόστασιν τῶν φυσικῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μεταβολὴ τῶν νόμων δὲν εἶναι, κατὰ τὸν *Comte*, δυνατὴ¹. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τροποποιήσεις ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸν τρόπον γενικῶς τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν ἢ — προκειμένου περὶ τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος — εἰς τὴν ταχύτητα αὐτῆς².

Ὁ *Comte* λοιπὸν παραδέχεται, ὅτι οἱ διέποντες τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα νόμοι ὑπόκεινται ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων καὶ ὅτι μάλιστα αἱ τροποποιήσεις αὐταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων³. Τοῦτο ὅμως δὲν πρόκειται νὰ μεταβάλλῃ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν θὰ λάβωμεν ἀπέναντι τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Αἱ τροποποιήσεις δὲν προκαλοῦν μεταβολὰς τῶν νόμων, διότι, ἐὰν προεκάλουν μεταβολὰς, θὰ ἀνετρέπετο, κατὰ τὸν *Comte*, ὁλόκληρος ἡ οἰκονομία τῆς φύσεως.⁴ Ἄν καὶ δὲν ἐννοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ τις συμβιβαζομένην τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας (θεωρίαν θεσπίζουσαν ἀπόλυτον αἰτιοκρατίαν καὶ αἴρουσαν πᾶσαν ὑποκειμενικότητα ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς) πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τροποποιήσεων (θεωρίαν προϋποθέτουσαν ὑποκειμενικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν φυσικῶν νόμων), ἐν τούτοις ἀντιπαρέρχόμεθα τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀφ' οὗ αὐτὸς οὗτος ὁ *Comte* δὲν ἀποδίδει εἰς τὴν περὶ τροποποιήσεων θεωρίαν τοῦ σημασίαν θίγουσαν τὴν περὶ φυσικῆς νομοτελείας θεμελιώδη διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἄς περιορίσωμεν λοιπὸν τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας.

35.—Ἐν τῇ συντόμῳ κριτικῇ, ἣν πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσωμεν,

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 207.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 207 κ. ε. — Πρὸς σχετικῶς καὶ: op. cit., IV, σ. 264 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 206 καὶ ε.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 207 καὶ 208.

θὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν περὶ τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν ὁμοῦ μετὰ τῆς θεωρίας περὶ ἀπολύτου νομοτελείας. Αἱ γνωσεολογικαὶ προϋποθέσεις ἀμφοτέρων τῶν θεωριῶν τούτων συμπύπτουσι. Ὁ *Lévy-Bruhl*, εἰς τῶν πιστοτέρων ἐρμηνευτῶν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου, τονίζων, ὅτι οὐδεὶς πρὸ τοῦ *Comte* εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν ἐπισημονικὴν σημασίαν τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων, ἐννοεῖ, ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ *Comte* ἐπιχειρηθεῖσαν ἀναγωγὴν τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων ὡς πορίσματος ἐμπειρικῆς παρατήρησεως τῆς ἱστορίας εἰς θεμελιώδη νόμον κυριαρχοῦντα ὁλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος¹. Κατ' οὐσίαν λοιπὸν ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτου νομοτελείας καὶ αἰτιοκρατίας ἀπορρέει ἐκ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ θεμελιώδους νόμου τῶν τριῶν σταδίων. Γνωσεολογικῶς ἀνάγονται ἀμφότεραι εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι τὰ ἱστορικά καὶ κοινωνικά φαινόμενα δεόν νὰ ἐρευνῶνται ὡς ἀκριδῶς ἐρευνῶνται καὶ τὰ φυσικά, ὅτι δηλαδή ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ πραγματικότης φυσική. Αὐτὸς οὗτος ὁ *Durkheim*, ἀποδίδων μάλιστα τὴν πρώτην συνειδητὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὸν *St.-Simon*, χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀρχήν, δι' ἧς προήχθη ἡ παρατήρησις τῆς κοινωνικῆς καὶ γενικῶς ἱστορικῆς ζωῆς εἰς ἐπιστήμην².

Σύγχυσιν μεγαλυτέραν ἐκείνης, ἥτις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ εἰ μὴ μόνον ὡς φύσις, οὐδέποτε ἐγνώρισε τὸ ἐπιστημονικὸν συνειδὸς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ παρατήρησις τῆς ἱστορίας, δηλαδή γενικῶς τῆς ὑπὸ ἀνθρώπων φερομένης καὶ διαμορφουμένης πραγματικότητος, ὡς φύσεως βασίζεται ἐπὶ τῆς παραγνώρισεως στοιχειώδους ἀληθείας. Ἡ στοιχειώδης ἀλήθεια, εἰς τὴν παραγνώρισιν τῆς ὁποίας ὀφείλει τὴν γένεσιν αὐτῆς ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ἀρχή, συνίσταται εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ πραγματικότης, ἥτις φέρεται καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι δυνατὸν ἀπλῶς νὰ ἐξηγηθῇ, δηλαδή νὰ ἀναχθῇ εἰς μηχανα-

¹ *Lévy-Bruhl*, op. cit., σ. 40.

² *Émile Durkheim*, op. cit., σ. 149.

νικὰς αἰτίας καὶ νὰ ὀδηγήτῃ εἰς τὴν θέσπισιν νόμων φυσικῶν, διότι ἡ πραγματικότης αὕτη πληροῦται ὑπὸ τῶν διεπόντων τοὺς φορεῖς αὐτῆς νοημάτων. Πῶς εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν *Comte* καὶ γενικῶς τοὺς νατουραλιστὰς μονιστὰς, νὰ ἀποτελέσῃ ἐπιστημονικὸν ἔργον ἡ ἐξήγησις γλυπτικοῦ τινος π. χ. καλλιτεχνήματος μόνον ὡς ὕλης, χωρὶς νὰ ἐπιδιωχθῇ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης μηχανικῆς αἰτιότητος ἢ ἀνεύρεσις τοῦ διεπόντος αὐτὸ νοήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν. Πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ νοημάτων, πραγματικότης ἐμφανιζομένη ὡς πραγματοποίησις νοημάτων, δὲν «ἐξηγεῖται» ὡς ἡ ἀπλῆν πραγματικότητα ἀποτελοῦσα φύσις, ἀλλὰ «νοεῖται», δηλ. συλλαμβάνεται ἐπιστημονικῶς δι' ἀναφορᾶς αὐτῆς πρὸς τὰ νοήματα, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν ὡς συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδήτητα ἐλατήρια αὐτῆς. Ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παρόντος ἔργου προέβημεν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἀπόψεως, δι' ἧς ἀνατρέπονται αἱ γνωσεολογικαὶ προϋποθέσεις ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ *Comte*.

36. — Ἡ ἀρχὴ λοιπόν, ἐξ ὀρμάται ὁ *Comte*, ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα διεπονται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη. Ἀλλὰ μήπως εἶναι καὶ ὁ *Comte* συνεπῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην; Πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας ἢ ὡσαύτως θεμελιώδης, διὰ τὸν *Comte*, θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος κυβερνᾶται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ ιδεῶν, δηλ. ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων προσανατολισμῶν τοῦ πνεύματος, θεωρία ἀποκαλύπτουσα τὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte* βαθυτάτην ἀντινομίαν μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς βουλήσεως, μεταξὺ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας; ¹

Ὁ *Paul Barth* ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ *Comte* ὀρμάται γενικῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν προγραμματικῶς διατυπωμένων ἀρχῶν αὐτοῦ οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅσον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς τε-

¹ Πρὸς. καὶ *Kurt Reiche*. *Auguste Comtes Geschichtsphilosophie*, Tübingen 1927, σ. 26 κ. ε.

λεολογίας¹. Πραγματευόμενοι κατωτέρω περί τῆς ἐξελίξεως, τὴν ὁποῖαν ὑπέστη κατὰ τὸν *Comte* ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ εὕρωμεν πιστοποιουμένην τὴν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ *Barth*. Ἦδη ἀρκούμεθα εἰς γενικὰς μόνον γραμμάς.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω φράσεις τινὰς τοῦ *Comte*, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ τελικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὴν κατάστασιν, πρὸς τὴν ὁποῖαν τοῦτο ἀνέκαθεν ἔτεινε. Τί σημαίνουν ἄρα γε αἱ φράσεις αὗται; Ἐμφανίζεται ἄρα γε δι' αὐτῶν ἡ θετικὴ φιλοσοφία καὶ γενικῶς τὸ στάδιον τοῦ θετικισμοῦ ὡς ἀποτέλεσμα αἰτιῶν ἱστορικῶς διαμορφωθεισῶν; Ἀσφαλῶς ὄχι! Διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν φράσεων τοῦ *Comte* καταδεικνύεται σαφῶς, ὅτι οὗτος ἀντελαμβάνετο τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ὡς ἐξηρητημένην, παρὰ πᾶσαν θετικὴν μέθοδον καὶ ἀρχήν, ἐκ σκοπῶν καὶ οὐχὶ ἐκ μηχανικῶν αἰτιῶν. Ὁ *Comte* ἐμφανίζει τὴν ἱστορίαν ὡς τείνουσαν πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν καὶ ἐρμηνεύει αὐτὴν τελεολογικῶς. Τὴν ὑπαρξιν μάλιστα ὀλοκλήρου τοῦ μεταφυσικοῦ σταδίου δικαιολογεῖ οὗτος μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, λέγων ῥητῶς, ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ στάδιον μεταβατικόν, στάδιον προωρισμένον νὰ ὀδηγήσῃ πρὸς τὸν θετικισμόν.

Ἡ μεταστροφή τῆς αἰτιοκρατίας εἰς τελεολογίαν ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην τῶν ἀνακολουθιῶν, εἰς ἃς ὑπέπεσεν ὁ *Comte*. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη εἶναι τόσον καταφανής, ὥστε δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον, ὅπως ἐπιμείνωμεν περισσότερον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς.

37. — Πῶς δικαιολογεῖται ἄρα γε ἡ τοιαύτη σύγχυσις κατευθύνσεων καὶ ἀρχῶν, ἡ ὁποία ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte*; Πῶς συμβιβάζεται αὕτη πρὸς τὴν πράγματι χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν πολυγνωσίαν, πολυγνωσίαν ἐν σχέσει ἰδίως πρὸς τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλως τε κατ' ἀρχὰς ὠρμήθη;

Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα δὲν ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἀπλῶς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔζησε καὶ ἐργάσθη ὁ *Comte*. Ἡ ἔλλειψις σταθερῶν γλωσσεολογικῶν προϋποθέ-

¹ *Paul Barth*, op. cit. σ. 206 κ. ε.

σεων, ή όποία έχαρακτήριζεν αυτόν, δέν όφείλεται εις τήν έποχήν του. Ταύτης είχε προηγηθή ή εμφάνισις του *Kant* και ή αναγέννησις του άρχαίου έλληνικού πνεύματος. Το κύριον αίτιον, εις ό όφείλονται αί κρατούσαι έν τή συνειδήσει του *Comte* συγχύσεις, είναι τοϋτο: ότι ο Γάλλος φιλόσοφος ώρμήθη κυρίως εκ διαθέσεων καθαρως πολιτικών. Θέλων όμως να άποφύγη τήν άπόλυτον λογοκρατίαν, τήν όποίαν, υπό τήν επίδρασιν εύρισκόμενος τών παλινορθωτικών διαθέσεων του ΙΘ' αιώνος¹, έθεώρει ως καταστρεπτικήν, καταπολεμήσας μάλιστα αυτήν ιδίαν έν τῷ προσώπῳ του *Rousseau*², προσεπάθησε να συμφιλιώση τήν πολιτικήν μετά τής έμπειρικῆς έπιστήμης, τήν ουτοπικήν διάθεσιν του έλευθέρως κινουμένου πνεύματος μετά τής δεσμευούσης αυτό παρατηρήσεως και εκτιμήσεως τής πραγματικότητας. Η προσπάθεια αυτή ήτο εκ τών προτέρων καταδεδεικασμένη εις άποτυχίαν. Διά να άποφύγη τήν ουτοπίαν, κατέφυγεν ο *Comte* εις τήν «μεθιστορικήν» (ή μάλλον: άνθιστορικήν) θεωρίαν περί τής διεπούσης τήν εξέλιξιν τής άνθρωπότητας άπολύτου φυσικής νομοτελείας. Τα πρώτα βήματά του απέδειξαν άνεπαρκή τήν θεωρίαν ταύτην προς έπιτυχῆ επίδιώξιν τών έμπνεόντων αυτόν σκοπών. Και τοιουτοτρόπως ο πολιτικός *Comte* υπέπεσεν άσυναισθήτως εις τήν σύγχυσιν μεταξύ αίτιοκρατίας και τελεολογίας. Η σύγχυσις αυτή απέβη εις βάρος μόν τής έπιστήμης του, προς όφελος δέ τών πολιτικών σκοπών αυτού.

Είπομεν ήδη ποιοι υπήρξαν, έν γενικαίς γραμμαίς, οι πολιτικοί σκοποί, προς τούς όποιους απέβλεπεν ο *Comte*. Διά του θριάμβου τής θετικῆς φιλοσοφίας θα άπεκαθίστατο, κατ' αυτόν, ή τάξις έν τή κοινωνία. Έν τῷ τεσσαρακοστῷ έκτῳ κεφαλαίῳ του θεμελιώδους έργου του περιγράφει οϋτος λεπτομερῶς τόν τρόπον, κατά τόν όποϊον έφαντάζετο, ότι ή θετική φιλοσοφία θα άπεκαθίστα τήν τάξιν έν τή κοινωνία

¹ Ο *Carl Brinkmann* (*Gesellschaftslehre*, Berlin 1925, σ. 8) άποκαλει μάλιστα τόν *Comte* κοινωνιολόγον τής παλινορθώσεως, κατατάσσων αυτόν εις τήν σειράν τών *De Maistre* και *Lamennais*.

² Πρὸβλ. π. γ. *Comte*, op. cit., IV, σ. 38, και V, σ. 408.

νία. Τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκτειθέμενα πιστοποιοῦσι τὴν ὀρθότητα τῆς ἀνωτέρω γενομένης παρατηρήσεως: ὁ *Comte* προσεπάθησε πράγματι νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν μετὰ τῆς ἀναγεννηθείσης ὑπὲρ τῶν παλινορθωτικῶν τάσεων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἀφοσιώσεως εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἱστορίαν¹. Ἡ πνευματικὴ ἀναρχία τῆς ἐποχῆς του, ἀποτελοῦσα τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν πολιτικῆς ἀναρχίας αὐτῆς², ὠφείλετο, κατὰ τὸν *Comte*, εἰς τὸν πόλεμον, ὃν διεξῆγον πρὸς ἀλλήλας ἡ τάξις καὶ ἡ πρόοδος³, ἡ τάξις ὡς ἡ συντηρητικὴ ἰδέα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ πρόοδος ὡς ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδέα τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας⁴. Ἡ μετάβασις ἀπὸ κοινωνικοῦ τινος συστήματος εἰς ἄλλο προϋποθέτει, κατὰ τὸν *Comte*, ἀναγκαίως εἶδός τι ἀναρχικῆς μεσοβασιλείας, προωρισμένης νὰ ἀποτελέσῃ ἀπλῶς περίοδον μεταβατικὴν⁵. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας τῆς προόδου βασιζομένη μεταφυσικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ εἰς μάτην νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ δικαιωνίσῃ κατάστασιν, τῆς ὁποίας ὁ προορισμὸς εἶναι μόνον ἡ μεταβατικότης⁶. Ἡ ἐπὶ τῆς συντηρητικῆς ἰδέας τῆς τάξεως βασιζομένη θεολογικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ ἀντιθέτως νὰ ἀγνοήσῃ τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑαυτῶν ἐδημιουργήθησαν καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν κατὰστασιν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐγέννησε τὴν ἐπαναστατικὴν κρίσιν⁷. Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ὅπως συμφιλιώσῃ τὰς ἀντιμαχομένας ἰδέας τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου, ἀποδεικνύουσα, ὅτι τάξις καὶ πρόοδος ἀποτελοῦν δύο ἀναγκαίας φάσεις τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς⁸. Τοῦτο εἶναι τεταγμένη νὰ ἀποδείξῃ ἡ θετικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

¹ Πρὸβλ. σχετικῶς καὶ *Franz Oppenheimer*, op. cit., I, 1., σ. 6 καὶ 12.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 2.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 5.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 8.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 19.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 24.

⁷ *Comte*, op. cit., IV, σ. 11.

⁸ *Comte*, op. cit., IV, σ. 6.

38.— Είπομεν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ *Comte* ἐθεώρει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνων συλλογισμῶν κατέληξεν ὁ *Comte* εἰς τὸ συμπέρασμα ταῦτο; Ἐπὶ τῇ βάσει τίνος κριτηρίου προέβη οὗτος εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν μὲν κοινωνικῶν φαινομένων ὡς τῶν πολυπλοκωτάτων ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων, τῆς ἀσχολουμένης δὲ περὶ αὐτὰ κοινωνικῆς φυσικῆς ἢ κοινωνιολογίας ὡς τῆς δυσκολωτάτης ἀπασῶν τῶν ἐπιστημῶν; Τὸ κριτήριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθη ὁ *Comte*, εἶναι ἡ «ἐγκυκλοπαιδικὴ κλίμαξ» τῶν ἐπιστημῶν του¹. Αὕτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου θεωρητικοῦ ἔργου του.

Ἡ ταξινόμησις τῶν ἐπιστημῶν, κατὰ τὸν *Comte*, δεόν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεταξὺ τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν φυσικῶν φαινομένων ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως². Ἡ γενικωτάτη βεβαίως διαίρεσις τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων συνίσταται εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν εἰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς, τῶν πρακτικῶν γνώσεων ἐξαρτωμένων ἀπλῶς ἐκ τῶν ἀντιστοίχων θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, περὶ ὧν κυρίως ὁ λόγος³. Ἡ δευτέρα θεμελιώδης διαίρεσις τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς τὰς γενικὰς ἐπιστήμας, δηλαδὴ ἐκείνας, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῶν διεπόντων τὰς διαφόρους σφαίρας τῶν φαινομένων νόμων, καὶ εἰς τὰς εἰδικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, προκύπτουσαι ἐκ τῶν γενικῶν καὶ ἀσχολούμεναι περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος νόμων ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων ὄντων, δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν θεμελιώδη ἱεραρχίαν τῶν ἐπιστημῶν⁴. Ἡ φυσιολογία π. χ. ἀποτελεῖ ἐπιστήμην γενικὴν, ἐν ᾗ ἡ ζωολογία καὶ ἡ βοτανικὴ ἐφαρμόζουσι ἀπλῶς τοὺς ὑπὸ

¹ Περὶ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς κλίμακος τῶν ἐπιστημῶν πρὸβλ. ἑλληνιστί: Λόρια, op. cit., σ. 118 κ. ε. — Ὡσαύτως: Α. Δ. Σίδερνι, Εἰσαγωγή εἰς Λόρια, op. cit., σ. κα'.

² *Comte*, op. cit., I, σ. 34.

³ *Comte*, op. cit., I, σ. 34 καὶ 35.

⁴ *Comte*, op. cit., I, σ. 39.

τῆς φυσιολογίας ἀνακαλυπτομένους νόμους τῆς ζωῆς ἐπὶ εἰδικῶν περιπτώσεων ¹.

Οὕτω λοιπὸν, προκειμένου νὰ προβῆ τις εἰς θεμελιώδη ταξινομησιν τῶν ἐπιστημῶν, δεόν νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰς πρακτικὰς καὶ εἰδικὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ νὰ περιορισθῆ εἰς τὰς καθαρῶς θεωρητικὰς ².

Αἱ καθαρῶς θεωρητικαὶ καὶ θεμελιώδεις ἐπιστήμαι δεόν νὰ ταξινομηθῶσι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ μελέτη ἐκάστης ἐξ αὐτῶν νὰ προϋποθέτῃ τὴν γνῶσιν τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῶν προηγουμένων αὐτῆς ἐπιστημῶν, ἀποτελοῦσα συγχρόνως καὶ τὴν ἀπαραίτητον πρὸς μελέτην τῆς ἐπομένης ἐπιστήμης βάσιν ³. Κατὰ ταῦτα ἡ φυσικὴ τάξις τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν προηγούνται αἱ τὰ ἀπλούστερα καὶ γενικώτερα τῶν φαινομένων ἐρευνῶσαι καὶ ἔπονται αἱ περὶ τὰ συνθετώτερα καὶ εἰδικώτερα τῶν φαινομένων ἀσχολούμεναι ἐπιστήμαι, τῆς ἀπλότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν γενικότητος τῶν φαινομένων ἀποτελοῦσης καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἐξαρτήσεως τῶν ἐπιστημῶν ἀπ' ἀλλήλων ⁴. Ὅσον ἀπλούστερα καὶ γενικώτερα τὰ φαινόμενα, τόσον ὀλιγώτερον ἐξερτημένη ἡ περὶ αὐτὰ ἀσχολουμένη ἐπιστήμη ἐξ ἄλλων ἐπιστημῶν.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς διακρίνει ὁ *Comte* δύο θεμελιώδεις κατηγορίας θεωρητικῶν ἐπιστημῶν: α) τὰς περὶ τὰ φαινόμενα τῶν ἀνοργάνων σωμάτων, καὶ β) τὰς περὶ τὰ φαινόμενα τῶν ὀργανικῶν σωμάτων ἀσχολουμένας. Τὰ φαινόμενα τῶν ὀργανικῶν σωμάτων, πολυπλοκώτερα καὶ εἰδικώτερα ὄντα τῶν φαινομένων τῶν ἀνοργάνων σωμάτων, ἔπονται εἰς ταῦτα, προϋποθέτοντα τὴν γνῶσιν τῶν διεπόντων αὐτὰ φυσικῶν νόμων ⁵. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἡ μελέτη τῶν φυσιολογικῶν φαινομένων προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων τῶν ἀνοργάνων σωμάτων, τὰ φαινόμενα τῶν ἀνοργάνων σωμάτων, ἐκ μη-

¹ *Comte*, op. cit., I, σ. 39.

² *Comte*, op. cit., I, σ. 42.

³ *Comte*, op. cit., I, σ. 48.

⁴ *Comte*, op. cit., I, σ. 48.

⁵ *Comte*, op. cit., I, σ. 49.

θενός άλλου φαινομένου εξαρτώμενα, είναι αντικείμενα άμέσου και μηδεμίαν ξένην πρὸς αὐτὰ γνῶσιν προαπαιτούσης έρεύνης.

Ἡ κατηγορία τῆς άνοργάνου φυσικῆς ύποδιαιρεῖται, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς αὐτῆς άρχῆς, δηλαδή τῆς άρχῆς τῆς άπλότητος και γενικότητος, εἰς τὴν έπιστήμην τῆς άστρονομίας, ἣτις έρευνᾷ τὰ γενικά φαινόμενα τοῦ σύμπαντος, και εἰς τὴν «γηίνην» φυσικήν, ἣτις έρευνᾷ τὰ φαινόμενα τῶν έπιγείων σωμάτων¹. Ἡ «γηίνη φυσική» ύποδιαιρεῖται εἰς τὴν καθ' αὐτὸ φυσικήν, δηλαδή τὴν έπιστήμην, ἣς αντικείμενον εἶναι ἡ έρευνα τῶν έπιγείων σωμάτων «έξ έπόψεως μηχανικῆς», και εἰς τὴν χημείαν, ἣς τὰ φαινόμενα εξαρτῶνται εκ τῶν καθ' αὐτὸ φυσικῶν φαινομένων, χωρὶς άντιστρόφως νά επιδρῶσιν ἐπ' αὐτά².

Ἡ κατηγορία τῆς όργανικῆς φυσικῆς ύποδιαιρεῖται, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς περὶ ἣς ἤδη έπανειλημμένως εἶπομεν θεμελιώδους άρχῆς, εἰς τὴν καθ' αὐτὸ φυσιολογίαν, δηλαδή τὴν έπιστήμην, ἣς αντικείμενα εἶναι τὰ εἰς τὸ ἄτομον αναφερόμενα φαινόμενα, και εἰς τὴν κοινωνικήν φυσικήν ἢ κοινωνιολογίαν, δηλαδή τὴν έπιστήμην, ἣς αντικείμενα εἶναι τὰ εἰς τὸ εἶδος αναφερόμενα και δὴ εἰς τὸ κοινωνικῶς διαβιοῦν εἶδος³. Ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων πιστοποιεῖται πλήρως ἡ έπίδρασις τῶν φυσιολογικῶν νόμων και ὡς εκ τούτου ἡ μελέτη αὐτῶν προαπαιτεῖ τὴν γνῶσιν τῶν διεπόντων τὴν άτομικήν ζωὴν νόμων⁴.

Ἐκ τῶν άνωτέρω συμπεραίνει ὁ *Comte* τὰ εξῆς: ἡ θετικὴ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς πέντε θεμελιώδεις έπιστήμας, τῶν ὁποίων ἡ ιεραρχία προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς άναγκαίας και άμεταβλήτου ὑπαγωγῆς τῶν έπομένων εκ τῶν προηγουμένων αὐτῶν έπιστημῶν. Αἱ πέντε θεμελιώδεις έπιστήμαι εἶναι ἡ άστρονομία, ἡ φυσική, ἡ χημεία, ἡ φυσιολογία και ἡ κοινωνιολογία, τῆς πρώτης εξ αὐτῶν έρευνώσης τὰ άπλούστερα και γενικώτερα τῶν φαινομένων, δηλαδή εκείνα, τὰ ὁποῖα επιδρῶσιν ἐπὶ πάντα τὰ άνταποκρινόμενα πρὸς τὰς άλλας έπιστήμας φαινόμενα, χωρὶς οὐδ' ἐπ' ελάχιστον νά επηρεάζωνται ὑπ' αὐ-

¹ *Comte*, op. cit., I, σ. 51).

² *Comte*, op. cit., I, σ. 51.

³ *Comte*, op. cit., I, σ. 51 και 52.

⁴ *Comte*, op. cit., I, σ. 52.

των ¹. Τὸ ἀντίστροφον ἀκριβῶς ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελευταίαν τῶν ἐπιστημῶν, ἢ ὅποια ἐρευνᾷ τὰ πολυπλοκώτερα καὶ εἰδικώτερα τῶν φαινομένων. Τῶν ἀνωτέρω πέντε ἐπιστημῶν δέον τέλος νὰ προταχθῆ ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη, ἣτις, ἀποτελοῦσα, ἀπὸ τοῦ *Καρτεσίου* καὶ τοῦ *Νεύτωνος*, τὴν βάσιν τῆς ὅλης θετικῆς φιλοσοφίας, δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προβαίνει εἰς τὴν ἐρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὡς ἡ λογικὴ οὕτως εἶπεῖν τῆς θετικῆς σκέψεως. Ἡ περὶ ἧς πρόκειται ἐπιστήμη εἶναι τὰ μαθηματικά ². Δι' αὐτῶν συμπληροῦται ἡ ἐξάς, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπιστημῶν, τῶν ἀνταποκρινομένων «πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ ἀμετάβλητον ἱεραρχίαν τῶν φαινομένων» ³.

Κατὰ τὸν *Comte*, αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν ἱεραρχίαν ἐπιστῆμαι ἐξελιχθῆσαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ θεμελιώδους νόμου τῶν τριῶν σταδίων, τῶν ἀπλουστέρων καὶ γενικωτέρων προηγηθειῶν εἰς θετικοποίησιν τῶν περὶ τὰ πολυπλοκώτερα καὶ εἰδικώτερα φαινόμενα ἀσχολουμένων ἐπιστημῶν ⁴. Ὅσον γενικώτερα καὶ ἀπλούστερα τὰ φαινόμενα, τόσον ὀλιγώτερον ἐξηρημμένα εἶναι ταῦτα ἐξ ἄλλων φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τόσον εὐκολωτέρα καὶ ἀκριβεστέρα καθίσταται ἡ γνῶσις αὐτῶν ⁵.

Αὕτη εἶναι, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἡ θεωρία τοῦ *Comte* περὶ τῆς ἱεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν. Δὲν θεωροῦμεν ἐν τῷ προκειμένῳ ἀναγκαῖον, ἕπως προδῶμεν εἰς κριτικὴν ἀντιμετώπισιν αὐτῆς. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἀμέσως ἡ ὀρθότης αὐτῆς, ἢ βάσις, ἐφ' ἧς ἐστήριξεν ὁ *Comte* τὴν ταξινόμησιν τῶν ἐπιστημῶν, ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἀναγνωρισθῆ ὡς τελείως αὐθαίρετος. Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ *Comte* δὲν ἐφρόντισε (ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐφρόντιζε, δὲν θὰ ἠδύνατο) νὰ προστατεύσῃ αὐτὴν δι' ἐπιχειρημάτων, ἀρκεσθεῖς εἰς γενικὰς ἀπλῶς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἐχαρακτήρισεν ὡς αὐτονοήτους καὶ μὴ χρηζούσας

¹ *Comte*, op. cit., I, σ. 53.

² *Comte*, op. cit., I, σ. 61.

³ *Comte*, op. cit., I, σ. 63.

⁴ *Comte*, op. cit., I, σ. 55.

⁵ *Comte*, op. cit., I, σ. 56.

δικαιολογήσεως. Ἐν τῷ προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς μόνον ἡ σημασία τῆς περὶ ιεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν θεωρίας τοῦ *Comte*, σημασία, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πράγματι μεγάλη. Καὶ ὑπῆρξε μεγάλη τόσο ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν τοῦ *Comte*, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας γενικῶς. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας, περὶ αὐτῆς ἔχομεν νὰ εἰπώμεν τὰ ἑξῆς: ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ *Comte* περὶ τῆς ταξινομήσεως τῶν ἐπιστημῶν προέκυψεν ὁλόκληρος κοινωνιολογικὴ σχολή. Ἐννοοῦμεν τὴν σχολήν, τῆς ὁποίας κυριώτεροι φορεῖς ὑπῆρξαν οἱ *Littre*, *de Robertly* καὶ *de Greef*, περὶ τῶν ὁποίων εἰδικῶς θὰ πραγματευθῶμεν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης πραγματείας. Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὴν σημασίαν τῆς περὶ ιεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν θεωρίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν εἰδικῶς τοῦ *Comte*, αὕτη συνίσταται εἰς τοῦτο: ὅτι διὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἐμφανίζει οὗτος τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξηρητημένα ἐξ ἀπάντων τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς προηγουμένας τῆς κοινωνιολογίας ἐπιστήμας φαινομένων¹. Τὴν θετικοποίησιν τῆς περὶ αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἀσχολουμένης ἐπιστήμης ἐπέχειρσεν ὁ *Comte* εἰς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κεφάλαια τοῦ θεμελιώδους ἔργου του. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν.

39.—Ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη γενικῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸν *Comte*, νὰ θεωρῆ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐξεταζόμενα φαινόμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν στατικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν δυναμικὴν ὄψιν αὐτῶν². Ἡ στατικὴ ὄψις φαινομένου τινὸς ἀναφέρεται εἰς τὰς περὶ ὀργανώσεως αὐτοῦ ἰδέας, ἡ δὲ δυναμικὴ ὄψις εἰς τὰς περὶ τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως αὐτοῦ ἰδέας, προκαλουμένης οὕτω

¹ Πρὸς. σχετικῶς καὶ ὁλόκληρον τὸ τεσσαρακοστὸν ἔνατον (49) κεφάλαιον τῶν *Cours* (IV), σ. 248—282

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 167.

ἐν τῇ βιολογίᾳ π. χ., τῆς διαίρέσεως εἰς τὴν ἀνατομίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν καθ' αὐτὰ φυσιολογίαν ἀφ' ἑτέρου¹. Τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας εἰς δύο χωριστάς ἐπιστήμας, ἀνταποκρινόμενας πρὸς τὰς δύο διαφόρους ὄψεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, θεωρεῖ βεβαίως ὁ *Comte* ὡς πρόωρον². Πάντως, ἂν καὶ δὲν προτείνει οὗτος τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας, ἐπιμένει ἐν τούτοις εἰς τὴν πλήρη διάκρισιν μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς ὄψεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἡ στατικὴ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὸν *Comte*, πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς τάξεως, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν διαρκῆ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων³. Ἡ δυναμικὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἀνταποκρίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἡ ὁποία, ἐκτοπίζουσα πᾶσαν παράλογον ἰδέαν περὶ ἀπολύτου καὶ ἀπεριορίστου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως αὐτοῦ. Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ ἐρευνᾷ κατὰ ταῦτα τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὰς συνθήκας, ὑφ' ἃς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι, ἐν ᾧ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ ἐρευνᾷ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν.

40.— Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ βασίζεται, κατὰ τὸν *Comte*, ἐπὶ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ «consensus» καὶ τῆς ἀλληλεγγύης, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται πάντες οἱ νόμοι, οἵτινες διέπουν γενικῶς μὲν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα δὲ τοὺς ὄρους ὑποστάσεως κοινωνίας τινός⁴. Οἱ τοὺς ὄρους αὐτοὺς διέποντες νόμοι ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀμοιβαίας δράσεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἀσκοῦνται μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου, τουτέστιν εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες, πηγάζουσαι ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς θεμελιώδους ἀλληλεγγύης (ἢ τοῦ consensus), συνδέουν ἐσωτερικῶς αὐτά⁵. Ὁρ-

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 167.

² *Comte*, op. cit., IV, 167 καὶ 168.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 168.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 168.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 170.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 170.

θῶς παρατηρεῖ ὁ *Franz Oppenheimer*, ὅτι εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ *Comte* δέον νὰ ἀναζητηθῆ τὸ πρῶτον σπέρμα τῆς συγχρόνου περὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων θεωρίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν *Leopold v. Wiese*, τὴν βᾶσιν τῆς κοινωνιολογίας¹.

Τὴν θεωρίαν τοῦ *consensus* ἠντλησεν ὁ *Comte* — ἂν καὶ τοῦτο δὲν ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ ῥητῶς — ἐκ τοῦ *Turgot*, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἀναπτύξας πρῶτος τὴν περὶ ἀναγκαίας καὶ φυσικῆς ἀλληλεγγύης τῶν τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου θεωρίαν. Ὁ *Comte* ὁμῶς δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς γενεάς καὶ ἀφηρημένας γραμμὰς τοῦ *Turgot*, ἀλλὰ προέβη εἰς τὸν συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ *consensus* καὶ εἰς τὴν συσχέτισιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν του — πρὶ τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπιστημῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ *consensus* δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς. Ἡ ἀλληλεγγύη, ἐφ' ἧς βασιζέται ἡ κοινωνία, ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀλληλεγγύης, ἡ ὁποία διέπει ἀπάσας τὰς σφαίρας τῶν φαινομένων². Βεβαίως, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀνταποκρινομένας πρὸς αὐτὰ ἐπιστήμας ἀρχὴν, ὅσον συνθετώτερα καὶ εἰδικώτερα καθίστανται τὰ φαινόμενα, τόσον ἰσχυρότερον ἐκδηλοῦται καὶ ὁ *consensus*³. Τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν αὐτοῦ εὐρίσκει οὗτος κατὰ ταῦτα εἰς τὰ συστήματα τῶν ὀργανικῶν φαινομένων, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποῖου τὸ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖ τὴν «κυρίαν ἔδραν τῆς βιολογικῆς ἀλληλεγγύης»⁴. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιχειρεῖ ὁ *Comte* τὴν ἀναλογίαν ἐκείνην, ἣτις προσέδωκεν εἰς τὸν νατουραλισμὸν τοῦ χαρακτῆρα «ὀργανολογικόν». Ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, προβαίνει οὗτος μετὰ ταῦτα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνάλο-

¹ *Franz Oppenheimer*, op. cit., σ. 15, ὑποσ. 4.

² Πρὸς σχετικῶς: *Ernst Grünfeld*, op. cit., σ. 126 καὶ 127.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 183.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 184.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 184.

γος πρὸς τὴν διέπουσαν τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου ἀλληλεγγύην εἶναι καὶ ἡ διέπουσα τὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ἀλληλεγγύη¹, τῆς κοινωνιολογικῆς σειρᾶς τῶν φαινομένων ἐμφανιζομένης ὡς ἀπλῆς προεκτάσεως τῆς βιολογικῆς σειρᾶς αὐτῶν². Ἡ βιολογικὴ αὕτη ἀναλογία, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν, ἀπὸ τοῦ *Spencer* καὶ ἐντεῦθεν, ὡς τὸ ὀρμητήριον ὀλοκλήρου κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως, ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὴν ὑφισταμένην, κατὰ τὸν *Comte*, μεταξὺ βιολογίας καὶ κοινωνιολογίας ἀναλογίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέθοδον, ἣν αἱ δύο αὗται ἐπιστῆμαι δέον νὰ ἀκολουθῶσι πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀληθειῶν τῶν. Ἡ κοινωνιολογία δέον, κατὰ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τῆς βιολογίας, νὰ προβαίνει κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ συνόλου εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ὀργανικὴν ὑπόστασιν τοῦ μέλη³, μεθόδου, τὴν ὁποίαν — ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — ἀντέστρεψεν ὁ *Spencer* τόσον ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιολογίαν, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν.

Ἐχαρακτήρισε λοιπὸν ὁ *Comte* τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργανισμόν ; — Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν ὑπαρξιν ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ μᾶλλον πολιτειακοῦ ὀργανισμοῦ εἶχον πιστοποιήσει καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ *Comte*. Πρῶτος μάλιστα ὁ *Πλάτων* παρέβαλε τὴν πολιτείαν πρὸς ἄνθρωπον⁴. Τοῦ *Πλάτωνος* ὁμως ὁ παραλληλισμὸς, χρησιμοποιοηθεὶς πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς καθαρῶς ἠθικῆς περὶ πολιτείας θεωρίας του, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελῇ δεῖγμα φυσιοκρατικῆς κατευθύνσεως. Τοιαύτης κατευθύνσεως συνειδητὸς φορεὺς ἐγένετο πρῶτος ὁ *Comte*. Κατ' αὐτὸν πράγματι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ὀργανισμόν καὶ δὴ ὀργανισμόν, ὅστις ἐν τῇ στοιχειώδει ἀρχικῇ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ τῆς οἰκογενείας, ἀνήκει μάλιστα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιολογικῶν φαινομένων⁵.

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 182 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 511.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 189.

⁴ Πρὸς σχετικῶς: *Georg Jellinek*, Allgemeine Staatslehre, III Aufl., Berlin 1920, σ. 148.

⁵ Πρὸς σχετικῶς: *Paul Barth*, op. cit., σ. 182. — Ὁ *Barth* παραλείπει νὰ πα-